रमेश विकलका उपन्यासमा आञ्चलिकता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत दर्शनाचार्य तह
तेस्रो सत्रको पाठ्यांश ६०९ र ६१० को
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

शोधकर्ता
रविकिरण अधिकारी
क्रमाङ्क : ०७
दर्शनाचार्य तह
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर
२०७६

प्रतिबद्धता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागमा दर्शनाचार्य (एम. फिल.) तहको उपाधि हासिल गर्नका निम्ति *रमेश विकलका उपन्यासमा आञ्चलिकता* शीर्षकको यो शोधप्रबन्ध मैले शोधनिर्देशक प्रा.डा. महादेव अवस्थीज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । मैले यस शोधप्रबन्धको कुनै पनि पाठ वा अंश कुनै पनि प्रयोजनका निम्ति अन्यत्र उपयोग गरेको छैन र अन्य कुनै लेख वा ग्रन्थबाट बिना उद्धरण कुनै पनि पाठ वा अंश उद्धृत गरेको छैन भन्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु । यस प्रतिबद्धता विपरीत कुनै प्रमाण भेटिएमा वा अन्यथा हुन गएमा म त्यसप्रति पूर्ण जिम्मेवार हुनेछु ।

....

रविकिरण अधिकारी

मिति : २०७५/१२/२५

सिफारिस पत्र

नेपाली दर्शनाचार्य तहका विद्यार्थी रविकिरण अधिकारीले *रमेश विकलका उपन्यासमा आञ्चलिकता शीर्षकको* शोधप्रबन्ध मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँको शोध सन्तोषजनक भएकाले म यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति सिफारिस गर्दछु ।

....

प्रा.डा. महादेव अवस्थी

शोधनिर्देशक

मिति : २०७६/२/६

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत दर्शनाचार्य तहका विद्यार्थी रविकिरण अधिकारीले नेपाली केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत गरेको *रमेश विकलका उपन्यासमा आञ्चलिकता* शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्धलाई नेपाली विषयमा दर्शनाचार्य उपाधिको प्रयोजनका निम्ति स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधप्रबन्ध मूल्याङ्कन समिति :

१. सहप्रा. डा. भरतकुमार भट्टाई ....

नि. विभागीय प्रमुख

२. प्रा.डा. महादेव अवस्थी ....

शोधनिर्देशक

३. प्रा.डा. मोतीलाल पराजुली ....

शोधविशेषज्ञ

४. प्रा. डा. दयाराम श्रेष्ठ ....

बाह्य परीक्षक

मिति : २०७६/२/१०

कृतज्ञताज्ञापन

रमेश विकलका उपन्यासमा आञ्चलिकता शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध मैले मेरा समादरणीय गुरु प्रा.डा. महादेव अवस्थीज्यूको निर्देशन र शोधविशेषज्ञ प्रा.डा. मोतीलाल पराजुलीज्यूको कुशल मार्गदर्शन र सुझावबाट तयार पारेको हुँ । प्रस्तुत शोध तयार पार्ने क्रममा आफ्नो व्यस्त समयका बीच कुशल मार्गदर्शन, सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्नु भएकामा म सर्वप्रथम आदरणीय गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । उहाँहरूको कुशल निर्देशन प्राप्त नभएको भए शोधप्रबन्धले यो रूप प्राप्त गर्न सक्ने थिएन । शोधप्रस्ताव स्वीकृतिदेखि शोध लेखनका विभिन्न चरणहरूमा आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराई शोधलाई यो रूपमा पुऱ्याउन सहयोग गर्नुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति विशेष आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । शोधप्रबन्ध लेखनका क्रममा आवश्यक सल्लाह, सुझाव र मार्गनिर्देशन दिनुहुने अन्य आदरणीय गुरुहरूमा हार्दिक श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

मलाई अप्ठ्यारो अवस्थामा सामग्री उपलब्ध गराउनेदेखि लेखनका क्रममा मार्गनिर्देश गर्नुभएकामा आदरणीय गुरु-गुरुआमाप्रति विशेष आभार व्यक्त गर्दछु । यो शोधप्रबन्ध लेखन सफल पार्नका लागि आर्थिक सहयोग गर्ने विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, सानोठिमी, भक्तपुरप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । शोधप्रबन्ध लेखनका क्रममा विभागका विभिन्न कर्मचारी साथीहरू तथा पुस्तकालयका कर्मचारीहरूले आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराई पुऱ्याएको सहयोगलाई पनि म यस बेला सम्झन चाहन्छु । शोधप्रबन्ध टङ्कनपश्चात् सेटिङ कार्यमा सहयोग गर्ने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरका प्रोप्राइटर जितेन महर्जनप्रति पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तिममा *रमेश विकलका उपन्यासमा आञ्चलिकता* शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, शोधप्रबन्ध मूल्याङ्कन समिति (दर्शनाचार्य तह) समक्ष पेस गर्दछु ।

....

रविकिरण अधिकारी

विषयसूची

पृष्ठ

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय १
१.२ समस्याकथन २
१.३ शोधको उद्देश्य ३
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा ३
१.५ अध्ययनको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता ६
१.६ शोधको सीमाङ्कन ७
१.७ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि ७
१.७.१ सामग्री सङ्कलन कार्य ७
१.७.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार र प्रस्तुति ढाँचा ८
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा १०

दोस्रो परिच्छेद

आञ्चलिक उपन्यासको सिद्धान्त र विश्लेषणका आधार

२.१ विषयपरिचय ११
२.२ आञ्चलिकता शब्दको प्रयोग सन्दर्भ १३
२.२.१ आञ्चलिकता शब्दको व्युत्पत्तिमूलक अर्थ १४
२.३ साहित्यमा आञ्चलिकता १६
२.३.१ साहित्यमा आञ्चलिकताको तात्पर्य १६
२.३.२ आञ्चलिकता र स्थानीय रङ १८
२.४ आञ्चलिक साहित्य र उपन्यास २०
२.५ ग्रामीण वा सहरी कथाञ्चल २१
२.६ आञ्चलिक उपन्यासका तत्त्वहरू २४
२.६.१ भूगोल तथा प्रकृति २४
२.६.२ समाज, संस्कृति र लोकतत्त्व २५
२.६.३ आर्थिक तथा राजनीतिक अवस्था २६
२.६.४ ऐतिहासिक सन्दर्भ २७

२.६.५ मनोभाव तथा सौन्दर्य २८
२.६.६ भाषा २९
२.७ आञ्चलिक उपन्यासको वर्गीकरण ३१
२.७.१ पूर्ण आञ्चलिक उपन्यास ३२
२.७.२ आंशिक आञ्चलिक उपन्यास ३२
२.८ उपन्यास विश्लेषणका आधार ३३
२.८.१ भौगोलिक तथा प्राकृतिक आधार ३३
२.८.२ सांस्कृतिक आधार ३४
२.८.३ भाषा प्रयोगको आधार ३४

तेस्रो परिच्छेद

रमेश विकलका उपन्यासमा प्राकृतिक आञ्चलिकता

३.१ विषयपरिचय ३७
३.२ *सुनौली* उपन्यासको भूगोल ३७
३.२.१ कथाञ्चलको भौगोलिक अवस्थिति ३८
३.२.२ कथाञ्चलको भूबनोट ३८
३.२.३ कथाञ्चलको सुगमता/दुर्गमता ४१
३.३ *अविरल बग्दछ इन्द्रावती* उपन्यासको भूगोल ४३
३.३.१ कथाञ्चलको भौगोलिक अवस्थिति ४३
३.३.२ कथाञ्चलको भूबनोट ४५
३.३.३ कथाञ्चलको सुगमता/दुर्गमता ४६
३.४ *सुनौली* उपन्यासको प्रकृति ४९
३.४.१ कथाञ्चलको पर्यावरण ५०
३.४.२ कथाञ्चलको उत्पादन र पेसा व्यवसाय ५४
३.४.३ प्राकृतिक स्रोत र प्रकोप ५७
३.५ *अविरल बग्दछ इन्द्रावती* उपन्यासको प्रकृति ५९
३.५.१ कथाञ्चलको पर्यावरण ५९
३.५.२ कथाञ्चलको उत्पादन र पेसा व्यवसाय ६१
३.५.३ प्राकृतिक स्रोत र प्रकोप ६३
३.४ निष्कर्ष ७०

चौथो परिच्छेद

रमेश विकलका उपन्यासमा सांस्कृतिक आञ्चलिकता

४.१ विषयपरिचय ७३

४.२ *सुनौली* उपन्यासमा सांस्कृतिक आञ्चलिकता ७३

४.२.१ जाति, समाज र समुदाय ७४

४.२.२ चाडपर्व र मेला/जात्रा ७५

४.२.३ वेशभूषा ७६

४.२.४ जीवनचर्या र दिनचर्या ७८

४.२.५ आवास तथा रहनसहन ८०

४.२.६ लोकतत्त्व ८५

४.३ *अविरल बग्दछ इन्द्रावती* उपन्यासमा सांस्कृतिक आञ्चलिकता ८७

४.३.१ जाति, समाज तथा समुदाय ८८

४.३.२ चाडपर्व र मेला/जात्रा ९१

४.३.३ वेशभूषा ९३

४.३.४ जीवनचर्या तथा दिनचर्या ९५

४.३.४ खानपान ९९

४.३.५ आवास तथा रहनसहन १०१

४.३.६ संस्कार १०३

४.३.७ लोकतत्त्व १०६

४.४ निष्कर्ष १०९

पाँचौं परिच्छेद

रमेश विकलका उपन्यासमा भाषिक आञ्चलिकता

५.१ विषयपरिचय १११

५.२ *सुनौली* उपन्यासमा भाषिक आञ्चलिकता ११२

५.३ *अविरल बग्दछ इन्द्रावती* उपन्यासमा भाषिक आञ्चलिकता ११७

५.४ निष्कर्ष १२५

छैटौं परिच्छेद

सारांश र निष्कर्ष

६.१ सारांश १२६

६.२ निष्कर्ष एवम् प्राप्ति १२९

सन्दर्भसामग्रीसूची १३२